

ІМПЕРІЯ ОТТО ФОН БІСМАРКА: ПРИЧИНИ І ПОЧАТОК НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (1871 – 1885)

SUMMARY

Troyan Serhiy. Otto von Bismarck's Empire: Causes and Beginnings of German Colonial Policy (1871 – 1885).

In the last decades of the 19th century, the German Empire played a significant role in the formation and development of colonialism as a complex international historical phenomenon that required in-depth scientific analysis. However, not all its aspects have been developed by modern science. The purpose of scientific intelligence is to summarize the main socio-political and economic circumstances and reasons for the transition of Kaiser's Germany to official steps in the struggle for the colonies.

The growing interest of Bismarck and the German government in the colonial question, the support of the plans and actions of German capital in the colonial arena showed that the ideology of German colonialism was increasingly becoming the official nature of government state political doctrine. It was based on the principle of strengthening the domestic and international positions of Kaiser's Germany, supported by the imperial government. To do this, she needed colonies.

Colonial propaganda and colonial ideas became an integral part of the ideology of German colonialism. They directly contributed to Germany's entry into the official colonial annexations in the mid-1880s. The role of the real organizational center of the colonial propaganda movement was played by the German Colonial Union, established in 1882. He relied on the support of the most influential social forces and the German government. By the mid-1880s, German society was ideologically prepared for the country's entry into overseas colonial expansion. There were basic organizational conditions for a successful colonial policy, which manifested itself in the formation and operation of relevant societies, unions, organizations, missions. The government was ready to pursue an active colonial policy, choosing a favorable international environment to begin with.

In 1884-1885, the German Empire officially declared its colonies territories in Africa (Angra-Pekena, Southwest Africa, Togo, Cameroon) and Oceania.

Key words: *German Empire, Otto von Bismarck, colonial propaganda, colonial policy, German colonialism*

Вступ. Тривала епоха колоніалізму ще потребує уважного і детального вивчення з позицій сьогодення, коли незаангажованість мислення дозволяє відкривати ті грані звичних міжнародних, політичних, історичних явищ, які раніше залишалися поза увагою дослідників. У полі вітчизняної науки, навіть попри наявність низки серйозних праць з історії та політики колоніалізму окремих європейських держав (І.М. Кулінич, С.С. Троян, О.Б. Дьомін, М.С. Бур'ян, В.І. Валюх, Н.В. Плюта, С.М. Косяк та інші), залишається багато лакун. Зокрема, вимагають подальшого дослідження витoki та причини колонізації, недостатньо вивчені зв'язки колоніальної політики з внутрішніми процесами у метрополіях, механізми експлуатації колоній, а також політична боротьба у метрополіях з питань колоніальної політики, економічні та ідейні джерела і політико-економічна та ідеологічна сутність колоніалізму.

Взявши активну участь у боротьбі за колонії, Німецька імперія за останні десятиліття ХІХ століття відіграла помітну роль у становленні та розвитку колоніалізму як складного міжнародного історичного явища, що вимагає глибокого наукового аналізу. Однак далеко не всі його аспекти розроблені сучасною наукою. Мета наукової розвідки полягає в узагальненні основних суспільно-політичних та економічних обставин і причин переходу кайзерівської Німеччини до офіційних кроків у сфері боротьби за колонії¹.

Причини колоніальної політики рейхсканцлера Отто фон Бісмарка. Вступ Німеччини на шлях офіційної колоніальної експансії, а пізніше і «світової» політики, був зумовлений і диктувався кількома фундаментальними чинниками.

По-перше, після завершення в 1871 року процесу об'єднання країни на ґрунті швидкого господарського розвитку йшло формування промислової та торговельної буржуазії зі своїми чітко вираженими економічними й

¹ Основні аспекти наукової статті знайшли відображення в монографії автора «Німеччина у боротьбі за «місце під сонцем» (колоніальна та «світова політика» в 1884 – 1900 рр.)» (Видавничий дім «Кондор», Київ 2017, 152 с.).

політичними інтересами. Для неї була характерна готовність до рішучих дій на міжнародній арені. Кайзерівська Німеччина мала велику військову силу, викликаючи тривогу своїх сусідів. Розвиток капіталізму дозволив Німеччині утвердитися в союзі європейських держав і вимагати свою долю у поділі світу. Він створив матеріальні умови для прискорення і завершення процесу формування ідеології німецького колоніалізму і переходу до політики заокеанських колоніальних загарбань. Оскільки боротьба за остаточний поділ, а потім переділ світу велася з економічно передовими державами, то кайзерівська Німеччина мобілізувала величезні господарські, військові та людські ресурси. Тому правлячі соціальні групи змушені були також докласти величезні зусилля, щоб ідеологічно підготувати народ до колоніальних загарбань, експансії і, навіть, війни. Дух колоніалізму став оволодівати німецькими торговельними, фінансовими та промисловими колами, які все сильніше прагнули заручитися в колоніальних справах офіційною урядовою підтримкою.

По-друге, готуючись до свого дебюту на терені колоніальної політики, німецька буржуазія розгорнула активну пропаганду колоніальних загарбань, до якої були втягнуті різні соціальні групи суспільства. Щоб створити сприятливу громадську думку, правлячі класи кайзерівської Німеччини використовували весь арсенал засобів: від трибуни рейхстагу до друкованої продукції, а також передвиборні баталії. Формування колоніалістських ідей у Німеччині й підготовка до колоніальних загарбань супроводжувалися активізацією колоніальної пропаганди.

По-третє, на рубежі 70 – 80-х років XIX століття відбувся також поворот у поглядах рейхсканцлера Отто фон Бісмарка і німецького уряду на колоніальне питання – у їхньому ставленні до необхідності та можливості вступу Німеччини на шлях відкритих колоніальних засвоювань. Урядовий кабінет уже на початку 1880-х років проявив активність у цілому ряді колоніальних питань. Бісмарк підтримував кроки впливових фінансистів А. Ганземана і Г. Блейхредера з метою захоплення Нової Гвінеї та інших

тихоокеанських островів, а також колоніальне підприємство представника бременського торговельного капіталу А. Людеріца у Південно-Західній Африці.

Сприяючи не тільки теоретичному розвитку, але й практичному втіленню колоніальних ідей, Бісмарк і німецький уряд водночас прагнули також до економії коштів на здобуття та управління колоніями. Виходячи з девізу «прапор йде за торгівлею», рейхсканцлер хотів підпорядкувати німецькому впливу території, на які не претендувала жодна з європейських колоніальних держав. «Королівські купці», як старомодно називав цей тип капіталістів Бісмарк, повинні були одержати патенти на манер англійських «королівських хартії» для самостійного управління «своїми» колоніями. Однак окремі колоніальні ділки і торговельні компанії, які отримали від кайзера «охоронні грамоти», постаралися якомога швидше повернути назад державі даровані їм права на управління колоніями. Орієнтація на «королівських купців» базувалася на нерозумінні або на небажанні визнати факти значного подорожчання та ускладнення колоніальної політики останньої чверті XIX століття. Якщо в домонополістичну епоху буржуазія прагнула господарювати в колоніях без допомоги державної машини метрополії, то в нових умовах вона хотіла втягнути державу до економічного освоєння колоній, передати їй адміністративно-політичні функції. Водночас колоніальний капітал намагався отримати доступ до свого роду системи «державного кормління» і таким шляхом користуватися додатковими джерелами збагачення за рахунок не тільки народів колоній, але й трудящих мас метрополії. Особливо прагнула цього німецька буржуазія, оскільки їй могли дістатися порівняно бідні, не здатні до викачування надприбутків колонії. Англійці, які мали набагато більший досвід у колоніальних справах, з самого початку передбачали, що німецький уряд дуже швидко перейде від системи «охоронних грамот» до військово-бюрократичних методів управління колоніями.

Колоніальні ідеї та пропаганда в Німецькій імперії. Зростання інтересу Бісмарка та німецького уряду до колоніального питання, підтримка планів і дій німецького капіталу на колоніальній арені свідчили, на нашу думку, що ідеологія німецького колоніалізму все більше набувала офіційного характеру урядової державної політичної доктрини. В її основі знаходився підтриманий імперським урядом принцип про необхідність і доцільність для зміцнення внутрішніх і міжнародних позицій кайзерівської Німеччини щодо здобуття нею колоніальних володінь. Одержавши підтримку з боку уряду, цей принцип активно впроваджувався до масової свідомості німецького народу – особливо його середніх бюргерсько-буржуазних соціальних верств. Остаточно цьому допомогла підтримана урядом і найвпливовішими економічними та політичними силами активна колоніальна пропаганда в Німеччині напередодні перших заокеанських загарбань протягом 1884 – 1885 років. Колоніально-пропагандистські ідеї неухильно і швидко переплавлялися на офіційну теорію, стали невід’ємними елементами ідеології німецького колоніалізму. Вони безпосередньо сприяли вступу Німеччини в середині 1880-х років на шлях офіційних колоніальних анексій.

У своєму розвитку колоніальна пропаганда пройшла два етапи.

Перший (1871 – 1878), коли ідеї колоніальної експансії лише почали здобувати своїх прихильників у масах німецького народу. Колоніальна пропаганда буржуазії обмежувалася розрізненими виступами окремих осіб, які, однак, ще не могли переконати правлячі кола щойно створеної Німецької імперії у необхідності колоніальних здобутків. Противники заокеанської експансії користувалися підтримкою уряду Бісмарка, який вважав, що час для колоніальних загарбань ще не наступив: держава повинна внутрішньо зміцнитися й утвердити свої позиції в Європі, перш ніж будувати колоніально-експансіоністські плани. Така думка знайшла відображення у відхиленні урядом і рейхстагом усіх пропозицій, автори яких хотіли використати перемогу над Францією у війні 1870 – 1871 років для захоплення

її заокеанських володінь. Бісмарк відкинув ці пропозиції, вважаючи, що сприятливі умови для заокеанської колоніальної політики складуться пізніше.

Другий (1879 – 1883), коли позиція німецьких правлячих кіл з колоніального питання докорінно змінилася. Важливою передумовою активізації пропаганди колоніальної експансії і формування ідеології колоніалізму, головними носіями якої були буржуазія та юнкерство, став надзвичайно інтенсивний розвиток німецького капіталізму після завершення політичного об'єднання країни. Внаслідок потреб розвитку промисловості, введення політики протекціонізму, зростання впливу торговельного банківського капіталу з'явилася об'єктивна необхідність у придбанні Німеччиною власних колоній. Успіхи у сфері колоніальної політики повинні були зміцнити міжнародний авторитет кайзерівської Німеччини, сприяти вирішенню складних внутрішніх соціально-економічних проблем.

Поштовх до різкого піднесення колоніальної пропаганди дала поява 1879 року книги місіонера Ф. Фабрі «Чи потрібні Німеччині колонії?». Наступні п'ять років, за свідченням «Кельніше Цайтунг», були періодом посиленої і безперервної колоніальної пропаганди. Крім вимоги невідкладності, нове, що відрізняло колоніальну публіцистику, зводилося до наступного: якщо колоніальні пропагандисти 1870-х років вважали, що колонії в основному повинні бути торговельними і переселенськими, то протягом 1880-х роках йшлося про використання сировинних джерел і резервів людських ресурсів у колоніях, про можливість вивозу капіталів разом з вивозом товарів. Там, де викладалися конкретні плани експлуатації колоній, вони передбачали створення потужних колоніальних товариств, які володіли б значними капіталами. Сприяння експорту німецьких товарів і капіталів, а також німецькій колонізації мало допомогти у розв'язанні внутрішніх соціальних протиріч. У формуванні колоніальних поглядів і переконань про назрілу необхідність колоніальної політики за океаном для кайзерівської Німеччини брали участь різноманітні колоніальні товариства, місіонерські організації, торговельні союзи та об'єднання. Серед них роль справжнього

організаційного центру колоніально-пропагандистського руху став відігравати створений 1882 року Німецький колоніальний союз, який спирався на підтримку найвпливовіших суспільних сил і німецького уряду. Внаслідок цього на середину 80-х років XIX століття країна була охоплена справжньою «колоніальною лихоманкою» і стояла на порозі вступу на шлях офіційної колоніальної політики.

Загалом піднесення колоніального руху та активізація колоніальної пропаганди в Німеччині напередодні перших заокеанських загарбань були викликані тим, що до керівництва ними прийшли наймогутніші соціально-політичні сили в особі поступово зростаючої торговельної і фінансово-промислової буржуазії, інтелігенції та частини юнкерства. Зусилля ідеологів колоніальної пропаганди, прогресуюча зацікавленість експансіоністських кіл та агресивна демагогія політиків злилися воедино. Ідеологія німецького колоніалізму базувалася на переконаннях у провідній ролі Німеччини в світі, перевазі німців над іншими народами, праві розпоряджатися їхніми долями та диктувати їм свою волю. На рубежі 70 – 80-х років XIX століття колоніальне питання з теоретико-пропагандистської площини перемістилося до сфери реальної політики. Пропаганда колоніальних ідей набула форми політичної агітації, зверненої до найширших верств німецького народу. Її повністю поділяли і були зацікавлені в колоніальних досягненнях практично всі групи правлячих кіл, які намагалися наздогнати втрачене через пізній вступ Німеччини до боротьби за поділ світу. Вони характеризували колоніальну експансію у вигляді політики, яка здійснювалася в інтересах усієї нації.

На середину 1880-х років німецьке суспільство ідеологічно було підготовлене до вступу країни на шлях заокеанської колоніальної експансії. Виникли основні організаційні умови успішної колоніальної політики, які проявилися в утворенні та діяльності відповідних товариств, союзів, організацій, місій. Уряд був готовий до проведення активної колоніальної політики, вибравши для її початку сприятливу міжнародну обстановку.

Формування ідеології німецького колоніалізму вступило до завершальної стадії, пов'язаної з німецькими колоніальними загарбаннями, їхнім офіційним визначенням і встановленням системи німецького колоніального управління.

Офіційний початок імперської колоніальної політики. Після детального вивчення політичних і дипломатичних аспектів ситуації на півдні Африки Бісмарк прийняв рішення: як тільки випаде зручна можливість, взяти бухту Ангра-Пекену та інші південно-західноафриканські території купця Людеріца під німецький захист. Така можливість трапилася дуже швидко. Прагнучи не допустити переходу Ангра-Пекени під контроль Капської колонії, канцлер 24.04.1884 направив телеграму німецькому консулу в Капштадті, в якій доручив йому офіційно заявити, що А. Людеріц та його колоніальні поселення знаходяться під захистом імперії. Кайзерівська Німеччина заволоділа першою колонією, офіційно ставши на шлях колоніальної політики.

Розпочавши колоніальні загарбання значно пізніше багатьох європейських держав, Німеччина проявила за таких обставин велику агресивність. Європейські колоніальні країни, і передусім Великобританія, дуже швидко переконалися, який небезпечний конкурент з'явився у боротьбі за остаточний поділ світу. Успіхи німецької колоніальної експансії значною мірою пояснювалися дуже сприятливим міжнародним становищем, яке полегшило Німеччині дипломатичне закріплення здійснених загарбань. Сприятлива зовнішньополітична ситуація полягала, по-перше, у наявності тоді ще не зайнятих заокеанських земель, а, по-друге, в розвитку гострих конфліктів між Великобританією та її союзниками. Англо-російське зіткнення протягом 1884 – 1885 років на підступах до Афганістану та англо-французькі суперечності в Єгипті й Індокитаї були величезною знахідкою для німецької дипломатії. Ці події відвертали увагу Англії та Франції від Африканського континенту, де Німеччина 1884 року прибрала до своїх рук перші колоніальні володіння.

Німецькі політики були загалом дуже задоволені розвитком подій. Він на деякий час послабив можливість утворення антинімецької коаліції. Німеччина одержала велику свободу дій, зокрема і в такій небезпечній сфері політики як колоніальна. Чергуючи методи умовлянь, шантажу, погроз, філіппік у рейхстазі та офіційній пресі, німецький рейхсканцлер прагнув змусити англійців змиритися з вторгненням німців до колоніальної сфери. Внаслідок Англія пішла на значні поступки і 22 червня 1884 року визнала німецький протекторат над Ангра-Пекеною. Ще через три місяці британський уряд змушений був погодитися на протекторат кайзерівської Німеччини над усією Південно-Західною Африкою від р. Оранжевої до португальських колоніальних володінь. Німці стали тіснити англійців не тільки на атлантичному побережжі Південної Африки, але й у союзі з бурами також з боку Індійського океану.

Берлінська конференція по Конго. За ініціативою Німеччини в листопаді 1884 року в Берліні відкрилася міжнародна конференція по Конго, яка, за влучним виразом німецького історика Г. Лота, «відіграла визначальну роль у майбутній колоніальній політиці» [1]. Вона була скликана «для визначення взаємного становища європейських народів, які торгували на берегах південноафриканської річки Конго, – говориться в «Записці про завдання Берлінської конференції». – Конференція повинна була забезпечити свободу судноплавства цією річкою для всіх комерційних народів і, разом з тим, визначити умови, при дотриманні яких цивілізовані держави можуть займати щойно відкриті землі, які належать народам або племенам диким чи напівдиким» [2]. Граф Капніст повідомляв, що її мета «полягала у відкритті для європейської промисловості і колонізації – між іншим і німецької – нового збуту і нових теренів при умовах повної рівності, тобто з усуненням тієї монополії, якою користувалася у цьому відношенні до останнього часу Англія» [3]. Співвідношення сил на конференції у німецькій інтерпретації наочно показав сатиричний журнал «Kledderadatsch». На малюнку під назвою «Поділ Західної Африки» зображений Бісмарк, який ріже великий кавун з

написом «Конго» – француз, англієць і маленький португалець терпляче чекають належні їм шматки кавуна. Під малюнком підпис: «Малюк (португалець), який хотів зірвати плід, коли він ще не дозрів (англо-португальський договір від 26 лютого 1884 року), хоче й тепер, коли відбудеться розподіл, одержати найбільший шматок» [4].

У лютому 1885 року Берлінська конференція закінчилася підписанням «Заключного акта». Басейн Конго і деякі сусідні області були оголошені областю або зоною вільної торгівлі, відкидалися претензії Великобританії і Португалії на ці території [5]. Згідно з підсумковим документом конференції за ввезення до меж зони товарів не збиралися мита. Всі учасники «Акта» зобов'язувалися «поважати нейтралітет територій», які згідно з договором складала зону вільної торгівлі, і користувалися там рівними правами стосовно придбання власності та промислової діяльності. Це стосувалося і Німеччини, яка так зуміла проникнути до цього району Африки. Була встановлена свобода судноплавства для торговельних кораблів усіх націй річкою Конго та її протоками на засадах «повної рівності». Для забезпечення виконання цих постанов передбачалося створення міжнародної комісії з представників усіх держав, які підписали «Акт». Берлінська конференція була не тільки спробою організованого колоніального грабунку Африки, але й першою спробою використати систему міжнародних дій для мирного політичного врегулювання колоніальних конфліктів.

Берлінська конференція з Конго підтвердила той факт, що колоніальний поділ Африки між крупними капіталістичними державами вступив до завершальної стадії. Про стрімкі темпи завершення розподілу Африканського континенту свідчить заява британського політичного лідера лорда Р. Солсбері. Він говорив: «Коли я покинув Форін-офіс 1880 року, ніхто не думав про Африку. Коли я повернувся туди 1885 року, нації Європи майже сварилися одна з одною щодо різних її шматків» [6].

У самій Німеччині, як писала російська преса, «перша несмілива спроба німців утвердити свою владу в одній з місцевостей, яка прилягала до

Капської колонії в Африці, відразу вийшла в розряд першорядної події...; газети вітали цей крок з надзвичайним захопленням» [7].

Висновок. Німецькі колоніальні підприємства 1884 – 1885 років справили вирішальний вплив на охоплення колоніальною пропагандою широких верств німецького суспільства, остаточне складання ідеології німецького колоніалізму та поклали початок становлення системи заморських колоніальних володінь кайзерівської Німеччини.

Вступ Німеччини на шлях колоніальних загарбань і залучення урядових кіл до пропаганди колоніальної політики довершили процес її теоретичного обґрунтування та практично перевели теоретичні положення і висновки в ідеологічні колоніалістські установки. Настала черга зробити ці установки способом мислення всього суспільства, наслідком чого **стало** посилення впливу колоніальної політики на прагнення Німецької імперії перетворитися на впливову «світову державу» в середині 80-х – 90-х роках XIX століття.

Сергій Троян,
професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету, доктор історичних наук, професор

Список використаних джерел:

1. Loth H. Zwischen Goft und Kattun: Die Berliner Konf. 1884/85 zur Aufteilung Afrikas. В., 1985. S. 18.
2. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ). Ф. Посольство в Берлине. № 167. Оп. 509/1. Д. 3663. 1884 – 1885. Л. 14.
3. Там само. Ф. Канцелярия. № 133. Оп. 470. Д. 24. 1884. Л. 230.
4. Kladderadatsch. 30.11.1884. № 55.
5. АВП РИ. Ф. Канцелярия. № 133. Оп. 470. Д. 17. 1885. Л. 36.
6. Виноградов К.Б., Науменко О.А. На службе британского колониализма (Страницы политической биографии лорда Солсбери) // Новая и новейшая история. 1981. № 2. С. 127–128.
7. Вестник Европы. 1884. № 9. С. 393.